

ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОТОЛЕРАНТНОСТІ ЗАКАРПАТСЬКИХ МЕДІА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070 (477.87) : 17.035.3-021.483 : 007

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).235–242.

Шаповалова Г., Шебештян Я. Історичні обставини формування етнотолерантності закарпатських медіа; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано історичні обставини формування етнічної толерантності сучасних закарпатських засобів масової інформації; враховано діахронний аспект культурної, мовної, демографічної, політичної специфіки Закарпаття як поліетнічного регіону України, своєрідність становлення національної ідентичності; зроблено висновки про суттєвий вплив на сучасний рівень етнотолерантності закарпатських мас-медіа історичних чинників, тривалу й тісну культурну, мовну міжетнічну взаємодію.

Ключові слова: етнотолерантність, етнос, Закарпаття, ідентичність, історичні обставини, культура, медіа, мова, Україна.

Постановка проблеми. Етнотолерантність формується під впливом багатьох чинників. Попри загальне визнання ідеї гуманізму, фіксування її у відповідних міжнародних і національних правових актах, засоби масової інформації ще не демонструють послідовного дотримання вироблених норм. У цьому сенсі, безперечно, на увагу заслуговують усі обставини формування толерантності у мовленні сучасних медіа (докладніше див. монографію «Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності», Ужгород, 2019), тут зосередимося на історичних умовах, що вплинули на сучасний стан етнотолерантності медіа Закарпаття.

Аналіз досліджень. Розглядаючи засоби масової інформації найзахіднішої області України у зазначеному контексті, враховуємо етнічну, культурну, мовну, політичну специфіку цього регіону на загальноукраїнському тлі. Тим більше, що питання історичних коренів українського етносу залишається актуальним, важливим для вивчення в різних галузях знань, особливо гуманітарних: «Адже народ, який не знає свого минулого і забуває свою історію, не має майбутнього, тобто приречений зійти з її арени» [Залізняк 1996, с. 3]. Серед численних праць [Грушевський; Крип'якевич та ін.], корисних для інтерпретації, розуміння коренів етнотолерантності українців, виокремимо роботу О. Субтельного «Україна: історія» (К., 1991 р.), в якій автор зосередився переважно на двох темах – «відсутність в українців власної державності» і «модернізація українського суспільства». Вважаємо, що для розв'язання проблеми важливою й промовистою є відповідь О. Субтельного на ці питання: «(...) чому така багата країна була постійно убогою і нещасною, чому почуття національної ідентичності було таким слабким серед українців»: переважно через відсутність держави і «чужоземний контроль» [Субтельний 1991, с. 496]. Це ж, на думку автора, завжди гальмувало модернізацію України. Однак «сьогодні Україна (...) входить як визнаний член у сім'ю цивілізованих країн світу. Це велика підстава для надії й

віри в те, що майбутнє нації буде значно світлішим, ніж її минуле» [Субтельний 1991, с. 496]. Загалом, за влучною характеристикою О. Субтельного, історія України – «надзвичайно широке, барвисте й химерне плетиво» [Субтельний 1991, с. 16], в якому (розвинемо думку науковця) своє місце посідає й не менш складна історія Закарпаття.

Крім того, під час з'ясування особливостей нашого регіону не обійтися без опертя на науково осмислені факти матеріальної і духовної культури народу, де одними з найважливіших є факти мовні (живорозмовна стихія, її співвідношення з літературною мовою тощо). А глибше розуміння природи взаємин між народами потребує й урахування базових понять етнології, результатів етнологічних розвідок, що спрямовані на вивчення основних рис, ознак етнічних спільнот, характеристику їх культурно-побутових особливостей тощо. Наприклад, суттєва інформація в плані наших досліджень є й у праці М. Тиводара «Етнологія» (Ужгород, 1998 р.), зокрема в підрозділі «Українська історико-етнографічна область» [Тиводар 1998, с. 478 – 484]. Не претендуючи на вичерпність і всезагальність аналізу (у межах нашого дослідження це зробити неможливо), пропонуємо в цьому зв'язку лише кілька штрихів, промовистих і переконливих, на наш погляд, наукових положень, що дають розуміння ситуації. Усе це сприятиме досягненню мети цієї статті, тобто з'ясуванню історичних обставин формування етнотолерантності в сучасних закарпатських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Історії походження українців присвячено багато праць, в яких обґрунтовуються кілька основних концепцій етногенезу нашого народу. Як зазначає Л. Л. Залізняк, «проблема походження будь-якого народу належить до числа найважливіших в його історії. Без її об'єктивного наукового вирішення неможливо побудувати міцний фундамент національної державності. Історична пам'ять – важлива складова самосвідомості етносу» [Залізняк 1996, с. 2]. Як відомо, історія України непроста, налічує багато століть, і

більшу її частину українці не мали власної держави, а тому перебували у статусі етнічної меншини, яка була однією з найбільш дискримінованих (згадаймо хоча б численні заборони, обмеження використання української мови в період Російської імперії). У різний час етнічні українські землі, в т. ч. Закарпаття, були у складі різних держав.

Як засвідчують наукові розвідки та документи, в етнічному складі закарпатців переважали й переважають українці. Так, мовознавець М. І. Сюсько, аргументуючи свої міркування даними з таких джерел, як Гошко Ю. Г. «Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. (Київ, 1976), Копчак В. П., Копчак С. І. «Население Закарпатья за 100 лет» (Львів, 1977) та ін., зазначає: «Вони (українці. – Авт.) становили абсолютну більшість у селах і в маленьких містах. Тривале спільне політичне, економічне і культурне життя зв'язує їх з іншими народами, що здавна живуть у Карпатах, – поляками, словаками, молдаванами, румунами, угорцями та ін. Важливе місце в економічному побуті населення Карпат у минулому мали різні регіонально-міграційні процеси, викликані перш за все голодом, економічним, політичним, національним і релігійним утиском. (...) Закарпаття, наприклад, майже тисячу років перебувало під колоніальним гнітом угорських феодалів. (...) У контексті тісних етнокультурних контактів українського населення Карпат з іншими народами, своєрідності суспільно-політичного розвитку на західноукраїнських землях тощо значний інтерес (...) становить лексика, яка, незважаючи на асиміляторську політику, яку протягом тривалого часу проводили тут колонізатори, зберегла яскраво виражений *український характер* (курсив наш. – авт.), що пояснюється передусім великою стійкістю мови. Однак постійний і тривалий обмін елементами культури побуту, що взагалі сприяє розвитку культури контактуючих етносів, привів до певних змін і в самій лексиці українських говорів, як і в лексиці слов'янських (і неслов'янських) мов» [Сюсько 2014, с. 106]. До речі, міжмовна взаємодія (яка, по суті, є культурним взаємозбагаченням) сусідніх народів за певних умов сприяє формуванню взаємоповаги, етнотолерантності.

Питанням духовної і матеріальної культури закарпатців присвячено багато наукових розвідок українських і зарубіжних учених дорадянської, радянської і нерадянської доби, однак з огляду на предмет цієї розвідки безпосередній історичний контекст формування медіапростору стосується ближчих часів – ХХ ст. Безперечно, надзвичайно суттєвим чинником тут можна вважати обидві світові війни, які у всіх частинах Європи зумовили різноманітні трансформації у різних сферах – від політико-економічної (конфігурації державних кордонів, державних устроїв тощо) до культурної. Прикметно, що в першій половині ХХ ст. Закарпаття в основному було об'єктом різних політичних, економічних процесів, зазіхань на цю центральноєвропейську територію сусідніх держав. Так, наприклад, як стверджує М. Сюсько, апелюючи й до думок В. Гренджі-Донського, «тривала угорська коло-

нізація з розпадом у 1918 р. Австро-Угорщини мала для тодішнього Закарпаття в основному негативні наслідки. Хоч місцеве населення й продовжувало усвідомлювати себе русинами, а отже, й розмовляло здебільшого «по-руськи», тобто користувалося живорозмовною українською мовою, майже вся міська інтелігенція на той час уже змадяризувалася. (...) На пальцях двох рук, – пише В. Гренджа-Донський, – можна б порахувати тих одиниць з рядів священства, що були вірними синами свого народу (Волошин, Гаджега, Левицький, Желтвай і ін.). Уряд Угорщини (1917 р.) заборонив також вживання (використання) кирилиці і скасував юліанський календар, тобто об'єднав українські свята з католицькими» [Сюсько 2014, с. 373–374]. На Закарпатті часів Першої світової війни була яскраво вираженою нетолерантність влади до місцевого українського населення, яке намагалися мадяризувати. За свідченнями сучасників, відбувалася насильницька інтенсивна «ліквідація українського шкільництва і введення у всіх школах, навіть у церковних, мадярської мови навчання з намаганням впровадити мадярську мову в богослужіннях, у насильному мадяризуванні родинних прізвищ і хресних імен і т. п.» [Сюсько 2014, с. 373–374]. Ситуація першої половини ХХ ст. на Закарпатті, пошуки етнічної ідентичності місцевим населенням ускладнювала й діяльність москвофілів, які, за словами В. Пачовського, «... Москви не бачили, по-російськи не вміли», служили антиукраїнській ідеї [Сюсько 2014, с. 381]. Саме цей час був одним з етапів «боротьби українських патріотичних сил за встановлення тут власної державності» [Сюсько 2014, с. 349], а яскравими особистостями, людьми, які були тоді лідерами думок (до речі, деякі з них залишаються ними й зараз), формували духовний простір Закарпаття, стали такі представники закарпатоукраїнської інтелігенції, як Василь Гренджа-Донський, Августин Волошин, Зореслав (Степан-Севастіян Сабол), Августин Штефан, брати Брацайки, брати Шерегії, брати Стрипські, О. Бокшай, Е. Ерделі та багато інших.

Про прогресивність, широту поглядів, чітке усвідомлення своєї ідентичності закарпатською елітою свідчить, зокрема, і такий фрагмент промови «Солодкий мій народ!» (Хуст, березень, 1939 р.) президента Карпатської України Августина Волошина: «З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість, що Ти не є вже пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури...» [Сюсько 2014, с. 382]. Наведені слова видатного діяча Карпатської України залишаються концептуальними і зараз та можуть сприйматися сучасними медійниками як кредо, оскільки самоповага, поцінування своїх традицій, культури, мови, розуміння історичної тяглості формувати й повагу до інших – окремих людей, соціальних, етнічних груп, народів. Промовистим свідченням важливої ролі А. Волошина у тогочасних закарпатських по-

літичних, культурних, державотворчих процесах є такіпопулярні тоді неформальні найменування, як «*батько Волошин*», «*батько народу*», «*батько нашого відродження*». Принагідно зауважимо: тогочасні події були суттєвим історичним чинником і в загальноукраїнському сенсі. Так, поряд із національними концептами *УНР*, *Крути*, *Револуція Гідності*, *Майдан* тощо стоять не менш значущі *Підкарпатська Русь*, *Карпатська Україна*, *Карпатська Січ*, *Красне поле*.

У 20-30-ті рр. (чехословацький період Закарпаття) потужним чинником розвою української ідентичності закарпатців була діяльність товариства «Просвіта». Услід за В. Гренджою-Донським та М. Сюською можна говорити про «великий рух української культури» – «лише в 1934 році «Просвіта» мала 2223 читальні зали по селах і 8 філіалів, у тому числі в Пряшеві, Братиславі й Празі. У книгозбірнях налічувалося 33 тисячі томів книжок, було влаштовано 544 п'єси, 550 концертів, 22 лялькові вистави і т. ін.» [Сюсько 2014, с. 355]. У цей час виходили сотні політичних, літературно-мистецьких, гумористичних, освітніх, релігійних тощо часописів різного типу й для різних соціальних груп – дітей, юнацтва, жіноцтва, селян, інтелігенції та ін. Наприклад, «*Наша земля*», «*Нова свобода*», «*Українське слово*», «*Карпатська Україна*», «*Наступ*», «*Говерля*», «*Нова сцена*», «*Благовістник*», «*Урядовий вістник*», «*Пчїлка*», «*Прочухан*», «*Молоде життя*» etc. Навіть у такому прецедентному в історії української журналістики часописі, як «*Рідна мова*», який видавав проф. Іван Огієнко (о. Іларіон) у Варшаві, була «у п'ятому його річнику (...) постійна рубрика «*Мовне відродження Закарпаття*» [Сюсько 2014, с. 356].

Попри великі труднощі, обмеження, що зазнавали закарпатці, зокрема в часи належності краю до федеративної ЧСР, відбувався певний ренесанс культури, була більша інтелектуальна свобода (порівняно з попередніми періодами), формувалися доволі сприятливі умови задоволення культурних (етнічних, мовних) потреб закарпатських українців. Як підтвердження згадаємо такий факт: «З метою поширення культурних та інших зв'язків з чехами, видатними українцями, що проживали тоді в Чехії, як і для згуртування взагалі усіх прихильників українства, у 1939 році в Празі було створено Чесько-українське товариство (до нього від Закарпаття Українська Національна Рада делегувала: А. Штефана, Л. Романюка, М. Баботу, І. Рогача, Ш. Шандора), яке почало видавати чеськомовний тижневик «*Karpato-Ukrajinska Svoboda*» – газету на восьми сторінках, дві з яких українською мовою. Український додаток редагував член редколегії д-р В. Зборовський. Газета (...) була добре редагована, містила багатий інформаційний матеріал про українські справи на Закарпатті і правильно висвітлювала проблему української літературної мови в Чехословаччині. Крім того, дуже важливо, що в ній друкувався також курс української мови для чехів» [Сюсько 2014, с. 356]. (Одразу зауважимо: такий метод був би ефективним і зараз для кращого за-

своєння української літературної мови як державної представниками різних етнічних груп, зокрема угорцями, Закарпаття.).

На цьому ґрунті виформовувалася взаємоповага між різними етносами краю. Визнання права етносу на власну мову, культуру, ідентичність є запорукою гармонійного співіснування різних груп. Українці Закарпаття, як засвідчують численні джерела (до деяких ми вже апелювали), важко виборювали це право. Та й власне процес самоусвідомлення закарпатських українців у ХХ ст. мав багато перешкод. Спираючись на багаторічні дослідження культурного простору Закарпаття, мовознавець П. Чучка, зокрема, у праці «*Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти*» зробив слушні висновки, окремі з яких подамо нижче.

«Процес національного самоусвідомлення для карпатських українців виявився надто затяжним і складним. Він тривав ціле ХХ століття, а його шлях був устелений рядом природних і штучних бар'єрів. Почався він пізно (...), коли решта українців південно-західного регіону, у тому числі й безпосередні їх сусіди галичани та буковинці, вже усвідомили себе українцями й прийняли етнонім українець за свою власну національну ідентифікаційну самоназву. А завершується він для південнокарпатців (*та й то це не для всіх – курсив наш*) тільки в наші дні, коли сусідні державницькі утворення угорців, поляків, румунів та словаків уже давно пройшли процес національної консолідації і владнали майже всі свої національно-культурні проблеми на етнічних стижах в Українських Карпатах. Багатівікова політична та адміністративна розпорошеність півмільйонного руського субетносу в рамках колишнього Угорського королівства, Австро-Угорської монархії, буржуазної Чехословаччини та гортівської Угорщини разом з ізоляцією закарпатців від материкової України гальмували процес національної консолідації» [Чучка 2014, с. 2].

При цьому П. Чучка вважає, що процесу національного самовизначення закарпатців постійно перешкоджали політичні кола Угорщини, Чехословаччини, Росії. Покликаючись на численні розвідки карпатознавців (О. Мишанича, М. Тиводара, І. Ваната, М. Вегеша, В. Худанича та ін. – майже 50 позицій), лінгвіст деякі з них справедливо критикує: «В окремих працях говорить не стільки про національне самоусвідомлення і національну приналежність місцевих русинів та руснаків, скільки про національні, державні, політичні, релігійні чи просто бізнесові вподобання місцевих і «зайшлих» вождів. Особливістю багатьох етнологічних праць на зазначену тему є те, що національна свідомість закарпатців розглядається в них поза часовими рамками, а автори цих праць не завжди рахуються з еволюційне поняття «національна самосвідомість закарпатців», ані з семантичними змінами таких означень, як *руський*, *руський*, *малоруський*, *український*, *карпаторуський*, *угроруський*, *угроруський*, *русинський*, *рутенський*, *руснацький* (курсив наш. – Авт.). Комплексне поняття «національна свідо-

мість» розглядається в них без аналізу структурних компонентів цього поняття, без належного урахування таких його складових, як *етногенез місцевої людності, її мовна спільність на рівні розмовної та на рівні літературної форм, спільність матеріальної та духовної культури, спільність писемності, спільність територіальна, регіональна, державна* (курсив наш. – Авт.). Визначення національної свідомості місцевих *колишніх русинів та руснаків* (NB! – Авт.) учені здійснювали головним чином на підставі політичної зорієнтованості закарпатців» [Чучка 2014, с. 2–3]. Під час наукового аналізу самоусвідомлення карпатських українців мовознавець перш за все наполягає на врахуванні об'єктивних чинників – фактів мови, духовної і матеріальної культури. Як це робить і сам П. Чучка, спираючись у своїх міркуваннях на численні архівні документи, друковані джерела, пресу і тексти художньої літератури того часу, фольклорні записи тощо. Переконливими підтвердженнями самоусвідомлення закарпатців українцями мовознавець вважає таке.

По-перше, коли більшості закарпатців у 1944 році «було надано право вибирати країну, в якій вони бажають жити – в Україні чи в Чехословаччині, і вони скористалися цим правом у повні: «корінне населення краю вирішило добровільно вступити в єдину сім'ю українського народу, в чому вбачало порятунком і запоруку національного збереження». У волевиявленні закарпатців звершилися надії і сподівання кращих синів і дочок (...) про об'єднання всіх етнічних земель у єдиній державі» [Чучка 2014, с. 28], що закріплено у Договорі між Радянським Союзом та Чехословацькою республікою (ст. 1 про Закарпатську Україну, Москва, червень, 1945 р.).

По-друге, висока самосвідомість закарпатців, їхня державницька налаштованість виявилися і в 90-ті роки – часи проголошення і становлення незалежної України. Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. доводять, що «близько мільйона закарпатців (92,5 % від усього місцевого населення) без якогось тиску на нього проголосували за незалежну Україну» [Чучка 2014, с. 29].

Отже, в складній історії Закарпаття ХХ століття в сенсі формування української ідентичності, пошуків власного місця у політичному, культурному вимірах П. Чучка слушно виокремлює 4 основні етапи: «1918–1919, 1938–1939, 1944–1945 та початок 90-х років. Вони демонструють поступове перетворення української етнічної нації в націю політичну, прагнення закарпатців жити в єдиній загальноукраїнській державі та активно будувати її» [Чучка 2014, с. 30].

Попри те, що численні праці науковців дали відповіді на ключові питання культурного, мовно-життя закарпатців, у науковий обіг уже введено багатий емпіричний матеріал, здійснено ґрунтовний аналіз складних аспектів, останнім часом знову постають тіні минулого, спровоковані здебільшого ззовні. Ідеться передусім про «політичне русинство». Ця тематика цікавила багатьох учених (див. дослідження Я. Радевича-Винницького «Якою мо-

вою говорять карпатороси?» [Радевич-Винницький 1997, с. 289–295]). Глибоке вивчення проблеми можна знайти в праці Л. Белея «Русинський» сепаратизм: націотворення in vitro» (Київ, 2017 р.).

Мовознавець М. Сюсько ще в 2014 р., застерігаючи від профанації, зазначав: «Хоча реальність української мови за Закарпатті нині не заперечується, є, однак, окремі спроби поставити її тут на друге місце після т. зв. русинської. Вважаємо, що проектування діалектної системи в минуле вимагає від дослідника перш за все наукової обережності (і відповідальності!). Переконані: немає на Закарпатті нині «єдинолітного», єдиного, діалектно не розчленованого мовного ареалу, який би міг лягти в основу т. зв. русинської мови. «Русинська» ніколи не була тут самостійною монолітною системою, яка б виключала діалектне членування. (...) українська мова повинна нарешті стати повновартісною мовою нації і держави, тобто мовою, яку матимуть потребу вивчати не лише свої громадяни, а й громадяни інших країн і народів, а лексеми *Україна, український, українство, українськість* для кожного з нас мають стати не просто словами, а символами, в яких закодована наша національна ідея, закладена потужна енергія, прагнення народу вільно жити на своїй землі в соборній, самостійній державі» [Сюсько 2014, с. 7–8].

Додамо, що широке використання однієї державної мови консолідує суспільство, у т. ч. й на Закарпатті, є чинником, що забезпечує взаєморозуміння і взаємоповагу представників різних етносів – українців, угорців, румунів, словаків, євреїв, росіян, ромів, поляків та інших. І, навпаки, не сприяє етнотолерантності неповага до українських національних цінностей, символів, традицій громадян іншої національності. Так, до прикладу, виявом нетолерантності щодо закарпатських українців вважаємо саму наявність на державному телеканалі «UA: Закарпаття» програми «Русинська родина», яка ведеться «русинською мовою», покручем, тобто спотвореним варіантом живорозмовної і літературної української мови.

Різні тут уже згадувані процеси, що зумовлюють духовне й матеріальне життя українського народу, стосуються й демографічної ситуації України, частиною якої є Закарпаття. У цьому контексті їй присвячено багато фундаментальних праць, серед яких і «Географія України» Ф. Д. Заставного (Львів, 1994 р.). Учений поряд із традиційними для географії аспектами велику увагу приділив проблемам геополітики самостійної України, етнічного складу й антропології її жителів, схарактеризував історичні аспекти становлення кордонів, розвитку історико-географічних, етнічних, етнографічних земель, адміністративно-територіального устрою; не залишив поза увагою й питання освіти, зайнятості, міграції населення; розглянув формування й умови життя української діаспори тощо.

Сучасна демографічна ситуація Закарпаття, як і всієї України, витворилася під впливом багатьох чинників – геополітичних, економічних, географічних та ін. Як наголошує Ф. Д. Заставний, «На сучас-

ну демографічну ситуацію України ще й досі суттєво впливають штучно створені в її межах «особливі ситуації», в умовах яких були змушені десятиліттями жити українці та інші народи. Це – голодомори 1921, 1932–1933, 1946 років, які в центрі Європи на очах усього цивілізованого світу призвели до загибелі понад 10 мільйонів працюючих українських селян. Це – поголовне фізичне винищення найкращих представників української інтелігенції під час масових репресій на східноукраїнських землях, особливо в 1933–1939 роках. Це – загальновідомий західноукраїнський етноцид у 1941, 1943–1955 роках. Це – Перша світова і Громадянська війни та російська інтервенція, які кривавим смерчем пронеслися по землях України, завдавши її народові 15-мільйонних втрат. Це – сталінські і фашистські концтабори, які забрали життя більше восьми мільйонів українців. Це – крайнє безправ'я і зубожіння, непосильна кріпосницька праця українських селян, масове їх вивезення в Сибір. А скільки мільйонів дітей не народилися в Україні через усі ці жахливі лихоліття. Такого геноциду, такого нищівного етноциду не зазнав жоден європейський народ (крім, можливо, білоруського). Все це різко негативно позначилося на демографічному потенціалі нашої республіки. Оцінки свідчать, що сучасна Україна без свідомого і цілеспрямованого фізичного винищення її народу налічувала б щонайменше 100 мільйонів жителів (...). А якщо врахувати вікову русифікацію, полонізацію, румунізацію і т. д., то чисельність українців світу була б ще більшою, може, і втричі» [Заставний 1994, с. 116–117]. Одразу додамо: названі вченим демографічні фактори залишаються актуальними і в ХХІ ст., а деякі з них набули катастрофічного вияву – Російська Федерація перейшла до агресивних дій, окупувала Крим і Схід України. Що безпосередньо вплинуло не тільки на ці території, а й на всю державу (серед іншого – міграційні процеси, зміна структури населення, припинення розвитку України тощо).

Праця Ф. Д. Заставного – одна з найфундаментальніших, містить значну кількість достовірної документальної інформації, включає узагальнення, порівняльні таблиці, карти тощо. З огляду на формат нашого дослідження ми не можемо подати тут і частину суттєвої інформації, навіть тієї, що безпосередньо стосується формування структури населення Закарпаття, тому всім зацікавленим рекомендуємо звертатися до цього видання. Далі згадаємо лише деякі основні положення.

Закарпаття (12,8 тисяч км кв. – 2,2 % площі України), як зазначає науковець, фігурує в джерелах під назвами Підкарпатська Україна, Закарпатська Русь, Закарпаття, Закарпатська обл. За всіма офіційними даними, це поліетнічний регіон із суттєвою перевагою українського населення. Так, за результатами перепису 1930 р., кількість мешканців становила 616 тис. осіб, серед яких 71,3 % (439 тис.) – українці, 13 % – євреї, 6,8 % – угорці, 1,8 % – німці, понад 1 % – румунів. У повоєнний час ситуація суттєво змінилася. Відповідно до результатів перепису 1989 р. на Закарпаття вже налічувалося 1245,

6 тис. осіб (що становило 2,7 % населення України): українців – 78,4 % (976,7 тис.), угорців – 12,5 % (155,7 тис.), росіян – 4 % (49,5 тис.), румунів – 2,4 % (29,5 тис.). Майже всі етнічні українці Закарпаття вважали рідною мовою українську [Заставний 1994, с. 341].

Взаємоповага в багатоетнічній спільності неможлива без взаємного інтересу представників різних груп, знання культурних, релігійних особливостей etc. Подамо лише окремі факти про історію появи різних етнічних груп – євреїв, угорців, словаків та ін. – на Закарпатті (докладніше про етногенез та основні риси див. ще у праці М. Тиводара «Етнологія»).

Тут до першої половини ХХ ст. (чисельність *єврейської громади* зменшилася через Голокост і потужні міграційні хвилі, що почалися зі створенням держави Ізраїль) проживала значна кількість євреїв. Порівняно з іншими європейськими країнами на території України завжди було більше євреїв. Вони, як відомо, становлять «етнічну групу багатьох народностей, які походять від давніх євреїв, що проживали на Близькому Сході. (...) Перша літописна згадка про євреїв у Київській Русі відноситься до Х ст.; вони переважно переселилися з Хозарського каганату, особливо після його розгрому Святославом Ігоровичем (частково переселення євреїв проходило з Візантії). В XI–XIII ст. вони займалися переважно сільським господарством, пізніше в результаті релігійних переслідувань євреї змушені були оселитися в містах, переважно малих, де головним їх заняттям стали торгівля, ремесло, фінансово-кредитна діяльність. (...) В XIII–XIV ст. з-за релігійного утиску євреї переселялися на захід, в Галицько-Волинське князівство, де ними були створені кагали – великі добре організовані громади» [Заставний 1994, с. 161]. Значних утисків євреї зазнали в часи Російської імперії (згадаємо хоча б зони осілости, чорносотенні погроми, антисемітизм). Особливо трагічною була доля єврейського народу в період Другої світової війни – у результаті фізичного знищення їх кількість надзвичайно зменшилася і на Закарпатті, і в Україні загалом, і в усій Європі. В Україні, у т. ч. в нашій області, і зараз проживає велика кількість етнічних євреїв.

Так склалося історично, що *угорці* України в основному зосереджені саме на території Закарпаття (95 %). «Давньою батьківщиною угорців було Східне Приуралля. В VI–VII ст. вони переселилися в Приазов'я і в VII ст. підпали під вплив Хазарського каганату. У 895–896 роках угорці перейшли карпатські перевали і осіли в центральній частині Придунайської низовини. Тоді ж низовинна частина сучасної Закарпатської області підпала під їх владу; гірська та передгірська частини Закарпаття увійшли до Угорщини пізніше – в XIII ст. У XIII–XIV ст., а також на початку XVI ст., після захоплення Закарпаття Туреччиною, проходило інтенсивне заселення краю, в основному низовинної його частини, угорським населенням» [Заставний 1994, с. 172].

На території області мешкає і доволі велика кількість *циган / ромів* (більше 25 %). Невелика ре-

марка: оскільки закарпатські представники цієї етнічної групи хочуть, щоб їх називали *ромами* (можливо, через близькість до самоназви *ромале* та бажання відійти від негативних асоціацій, пов'язаних зі словом *цигани*), місцеві науковці та журналісти з міркувань етнотолерантності надають перевагу саме цьому окресленню. Отже, кілька слів про історію появи цього народу в Україні: «Прабатьківщиною їх є Індія, звідки вони вийшли наприкінці Х ст. і переселилися в Єгипет (англійський етнонім – *gypsy*. – Авт.). Більшість циган, які оселені та кочують в Україні, переселилися на територію республіки з південного заходу – Балкан, Румунії та Бессарабії. В східних і південно-східних районах живуть так звані цигани-серби, переселенці зі заходу, переважно з Польщі. Частина буковинських циган-робі до середини 80-х років XIX ст. були в кріпосній залежності. Цигани поселилися на території республіки в XV – XVI ст., спочатку в південних районах. Поступово переходять на осілий спосіб життя. Традиційні ковалі, стельмахи, музиканти» [Заставний 1994, с. 173–174]. Не можемо не зазначити, що історія ромського народу складна, почасти трагічна (як і євреїв та слов'ян, ромів масово фізично знищували нацисти під час Другої світової війни). Високий рівень злочинності, жебракування дітей і дорослих як поширений вид діяльності, ізольованість, кастовість, переважно низький рівень освіченості ромів іноді перешкоджають налагодженню гармонійних зв'язків із представниками інших етносів Закарпаття. Саме на цьому наголошують автори одного з рідкісних досліджень про цей етнос Г. С. Ємець, Б. І. Дяченко «Циганське населення Закарпаття» (Ужгород, 1993 р.). Особливу увагу тут привертають «жорстокі реалії життя цілої етнічної групи», «глуха замкнутість», що пояснюється історичними умовами, переслідуваннями закарпатських ромів ще з часів Марії-Терезії [Ємець, Дяченко 1993, с. 8–9].

Географічне розташування Закарпатської області, межування українських етнічних земель із територіями інших корінних етносів Карпатського регіону (словаків, поляків, румунів), безпосередні контакти з ними пояснюють наявність представників цих народів і на території сучасного Закарпаття. *Словаки* України здебільшого мешкають саме в Закарпатській області: «Значна частина словаків переселилася туди після Першої світової війни, коли цей край увійшов до складу Чехо-Словаччини» [Заставний 1994, с. 174]. У цьому ж зв'язку збільшилась і кількість *чехів* Закарпаття.

Українські *румун* компактно живуть у двох областях – Чернівецькій (74,4 %) і Закарпатській (21,9 %), «часто окремими ареалами серед українців, на межі з Румунією. (...) Українські румун – в основному виходці з Марамуреша, Трансільванії, які переселилися в XIII–XV ст. Посилилося переселення румунського населення на територію сучасної Чернівецької області (переважно міського) після Першої світової війни, коли Північна Буковина і Північна Бессарабія були включені до складу Румунії» [Заставний 1994, с. 172].

Порівняно мало на території Закарпаття *поляків* – більша їх частина розселена в інших областях України: Львівській, Івано-Франківській, Житомирській тощо. Українсько-польські взаємини мають давню традицію, позначені різними періодами, і до цього часу є деякі дражливі історичні питання, що потребують особливої делікатності, уваги (діяльність УПА та Армії Крайової, операція «Вісла» тощо).

Історія *німців* Закарпаття сягає 20-х років XVIII ст., коли почали виникати перші сільські поселення поблизу закарпатських міст Мукачева і Сваляви. «Тут осідали німецькі селяни з крайньої південно-західної частини Німеччини (Швабії)» [Заставний 1994, с. 170]. До речі, закарпатських німців на побутовому рівні часто називають швабами і зараз. Принагідно зауважимо, що на інших українських територіях була значно більша кількість німецьких поселень, що сформувалися в 60-ті роки XVIII ст., коли «царський уряд інтенсивно заселяв землі зруйнованої Запорізької Січі, створював пільгові умови переселенцям (...)» [Заставний 1994, с. 170].

Вірмени на території Закарпаття не мали своїх компактних поселень і представлені невеликою громадою. Їхня поява в Україні є наслідком тиску, переслідувань, репресій, винищення з боку сусідніх нехристиянських народів. Поряд із єврейською вірменська діаспора вважається однією з найдавніших у світі. Перші згадки про перебування вірменів в Україні стосуються вже XI ст. Культурно-духовними центрами життя українських вірменів були Луцьк, Володимир-Волинський, Бережани, Кам'янець-Подільський, Львів та ін. «Досить чисельним було поселення вірмен у Львові. Тут у 1363 р. було збудовано визначну пам'ятку вірменської монументальної культури – кафедральний собор Святої Марії (...). До 1469 р. у Львові вірмени мали своє самоврядування. У 1664–1781 роках тут діяла Вірменська (...) колегія – вища школа» [Заставний 1994, с. 173]. Зараз закарпатські вірмени мають своє культурне товариство, церкву.

Оскільки Закарпаття тривалий час не мало безпосередніх контактів із Росією, етнічна група закарпатських *росіян* на цій території почала активно формуватися лише після Другої світової війни, входження Закарпаття у склад УРСР, а отже – і Радянського Союзу. З того часу кількість росіян у Закарпатській області постійно збільшувалася. Зауважимо: на взаєминах українців Закарпаття і росіян позначилася вся складність стосунків України та Росії впродовж багатомісячної історії. Як виявилось, зовсім непростою є й новітня історія наших взаємин, позначена агресивними діями Російської Федерації на всіх рівнях, окупацією української території. До речі, аналіз життя згаданих та інших національних груп краю здійснено в колективній монографії «Закарпатські медіа кризь призм етнотолерантності».

Висновки. Концептуальними основами формування етнічної толерантності, у т. ч. ЗМІ Закарпаття, є основні (вищі) гуманістичні цінності, взаємоповага представників усіх народів, розуміння їх

історичної, культурної, мовної тощо специфіки. При всій різноманітності традицій, релігійних пріоритетів, етнічного походження гуртуватися громадянам України перш за все варто навколо національних цінностей, якими є передусім суверенітет України, незалежність, рух у напрямку формування справжньої правової демократичної держави. Як переконуємося, Закарпаття є поліетнічним краєм, який став домівкою для представників слов'янських та

неслов'янських народів. Толерантність закарпатських українців, їхнє розуміння проблем меншості, співчуття, традиційна доброзичливість багато в чому зумовлені складною історією, тривалим перебуванням як меншості у складі інших держав. Так, сама наявність етнічних засобів масової інформації (друкованих, електронних, онлайн), їхня кількість і різноманітність доводить етнотолерантність і медіа, і загалом мешканців Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націотворення *in vitro*. Київ: Темпора, 2017. 390 с.
2. Бідзіля Ю.М. Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації: монографія; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород: Аутдор-Шарк, 2016. 472 с.
3. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності: монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
4. Сметь Г. С., Дяченко Б. І. Циганське населення Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1993. 64 с.
5. Залізник Л. Л. Походження українського народу. Київ: ПБП «Фотовідеосервіс», 1996. 80 с.
6. Заставний Ф. Д. Географія України. Львів: Світ, 1994. 472 с.
7. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: ВФ «Відродження», 1997. 360 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
9. Сюсько М. Питання сучасної літературної та живорозмовної мови: Вибране: монографія. Ужгород: Гражда, 2014. 624 с.
10. Тиводар М. Етнологія. Ужгород: ВАТ «Патент», 1998. 578 с.
11. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. Ужгород: Гражда, 2011. 410 с.
12. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти. Ужгород, 2014. 32 с.

REFERENCES

1. Belei L. (2017) «Rusynskyi» separatyzm: natsiotvorennia in vitro [«Rusyn» separatism: a nation-building in vitro]. *Tempora*, Kyiv, 390 s. [in Ukrainian].
2. Bidzilia Yu. M. (2016) *Periodyka transkordonna v konteksti mizhnatsionalnoi komunikatsii* [Cross-border period in the context of inter-ethnic communication]: monohrafiia. *Derzh. VNZ «Uzhhorod. nats. un-t»*, *Autdor-Shark*, *Uzhhorod*, 472 s. [in Ukrainian].
3. Bidzilia Yu., Solomin Ye., Tolochko N., Shapovalova H., Shebeshtian Ya. (2019) *Zakarpatski media kriz pryzmu etnotolerantnosti* [Transcarpathian media through the prism of ethno-tolerance]: monohrafiia. *Grazhda, Uzhhorod*, 372 s. [in Ukrainian].
4. Yemets H. S., Diachenko B. I. (1993) *Tsyhanske naseleattia Zakarpattia* [Gypsy population of Transcarpathia]. *Karpaty, Uzhhorod*, 64 s. [in Ukrainian].
5. Zalizniak L. L. (1996) *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu* [The origin of the Ukrainian people]. *PBP «Fotovideoservis»*, Kyiv, 80 s. [in Ukrainian].
6. Zastavnyi F. D. (1994) *Neohrafiia Ukrainy* [Geography of Ukraine]. *Svit, Lviv*, 472 s. [in Ukrainian].
7. Radevych-Vynnytskyi Ya. (1997) *Ukraina: vid movy do natsii* [Ukraine: From Language to Nation]. *VF «Vidrodzhennia»*, *Drohobych*, 360 s. [in Ukrainian].
8. Subtelnyi O. (1991) *Ukraina: istoriia* [Ukraine: history] / per. z anhl. Yu. I. Shevchuka. *Lybid, Kyiv*, 512 s. [in Ukrainian].
9. Siusko M. (2014), *Pytannia suchasnoi literaturnoi ta zhyvorozmovnoi movy: Vybrane* [Questions of modern literary and lively spoken language: Favorites]: monohrafiia. *Grazhda, Uzhhorod*, 624 s. [in Ukrainian].
10. Tyvodar M. (1998) *Etnolohiia* [Ethnology]. *VAT «Patent»*, *Uzhhorod*, 578 s. [in Ukrainian].
11. Tyvodar M. P. (2011) *Etnohrafiia Zakarpattia: istoryko-etnohrafichniy narys* [Ethnography of Transcarpathia: historical and ethnographic essay]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. Grazhda, Uzhhorod*, 410 s. [in Ukrainian].
12. Chuchka P. (2014) *Natsionalna svidomist zakarpatskykh ukrainsiv u XX stolitti: etnolinhvistychnyi ta kulturno-istorychnyi aspekty* [National consciousness of Transcarpathian Ukrainians in the twentieth century: ethno-linguistic and cultural-historical aspects]. *Uzhhorod*, 32 s. [in Ukrainian].

HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE FORMATION OF THE ETHNOTOLERANCE OF THE TRANSCARPATHIAN MEDIA

Abstract. The article describes the historical circumstances of the formation of ethnic tolerance of modern Transcarpathian mass media; the diachronic aspect of the cultural, linguistic, demographic, and political specificity of Transcarpathia as a multi-ethnic region of Ukraine, the peculiarity of becoming a national identity; the significant

influence on the modern level of ethno-tolerance of the Transcarpathian mass media of historical factors, long and close cultural, linguistic interethnic interaction was made.

The conceptual foundations of the formation of ethnic tolerance, including the media of Transcarpathia, are the basic (higher) humanistic values, mutual respect of representatives of all peoples, understanding of their historical, cultural, linguistic and other specificities. With all the diversity of traditions, religious priorities, ethnic origin, uniting citizens of Ukraine is primarily about national values, which are above all the sovereignty of Ukraine, independence, movement towards the formation of a true legal democratic state. As we can see, Transcarpathia is a multi-ethnic region that has become home to representatives of the Slavic and non-Slavic peoples. The tolerance of Transcarpathian Ukrainians, their understanding of minority issues, compassion, and traditional benevolence are largely conditioned by a complicated history, a long stay as a minority within other states. Yes, the very presence of ethnic media (print, electronic, online), their number and diversity, proves the ethno-tolerance of both the media and the general population of Transcarpathia.

Keywords: ethno-tolerance, ethnos, Transcarpathia, identity, historical circumstances, culture, media, language, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Шаповалова Г., 2019 р.

© Шебештян Я., 2019 р.

Галина Шаповалова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Halyna Shapovalova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtian – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>